

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

В Е Г Е Ш
МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В 1938-1939 рр.:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ
АСПЕКТИ

07.00.02 — ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Ужгород—1994

Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України
Ужгородського держуніверситету

- Науковий керівник – доктор історичних наук,
професор Задорожний В.Є.
- Офіційні опоненти – доктор історичних наук,
професор Болдижар М.М.
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Віднянський С.В.
- Провідна установа – Прикарпатський держуніверситет
ім. В.С. Стефаника

Захист дисертації відбудеться "___" _____ 1994 року
на засіданні спеціалізованої ради Д.15.01.04 в Ужгородському
держуніверситеті /294000, м.Ужгород, вул.Університетська, 14/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ужгородського
держуніверситету.

Реферат розіслано "___" _____ 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

кандидат історичних наук,
доцент Матьовка М.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історична наука надає важливого значення теоретичній розробці питань соціально-економічного і політичного становища України у міжвоєнний період. Особливо це стосується окремих регіонів України, які протягом 1919-1939 рр. входили до складу різних держав.

Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення другої світової війни. Рішення мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р., аншлюс Австрії свідчили про близький її початок. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межує із Закарпаттям, постійно виношувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалося так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

Незважаючи на складність такої міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, яке вибороло автономні права. З'ясування цієї проблеми має незаперечне науково-пізнавальне значення. Невелика гілка українського народу здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 року. Цей історичний акт слід розцінювати як другий, після визвольних змагань 1917-1920-х років, етап у створенні української держави. Закарпатські українці довели, що бажають розз'єднання з великим українським народом.

Актуальність даного дослідження полягає насамперед у тому, щоб на основі архівних даних, нових публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, спогадів і свідчень учасників тих подій об'єктивно окреслити і проаналізувати важливі суспільно-політичні аспекти нагальної проблеми, тим паче, що й нині різні політичні сили намагаються по-різному трактувати історичні події, що мали місце на Закарпатті в 1938-1939 роках. Робиться чимало спроб сепаратистського характеру в намаганні розколоти український народ на окремі етно, гео та національні групи, де є особливе шкідливим галуз, коли з'явилася сприятлива нагода побудувати суверенну українську

державу. У дисертації неоднозначно доводиться, що Карпатська Україна була творінням українських політичних сил в краї, яких підтримала переважна більшість місцевого населення, українська діаспора і світова громадськість.

Актуальність теми дослідження продиктована й тим, що досі, як в Україні, так і за кордоном, немає конкретної праці про соціально-економічні та політичні процеси, які відбувалися в Карпатській Україні наприкінці 30-х років. У дисертації пропонується завершена концепція історії краю напередодні другої світової війни.

Предмет та хронологічні рамки дослідження. Предметом наукового дослідження є вивчення соціально-економічних і політичних аспектів розвитку Карпатської України наприкінці 30-х років. На основі численних архівних і опублікованих джерел робиться спроба проаналізувати рівень промисловості, сільського господарства і торгівлі новоствореної держави. Економіка Карпатської України була тісно пов'язана з внутрішньополітичними подіями, які опосередковано чи безпосередньо впливали на господарські процеси того часу.

Враховуючи той факт, що починаючи з 30 грудня 1938 р. автономний уряд краю ухвалив рішення про одночасне вживання двох назв держави /Підкарпатська Русь і Карпатська Україна/ з метою уникнення плутанини в подальшому викладі матеріалу послужуватимось терміном "Карпатська Україна".

В основу дослідження покладений проблемно-хронологічний принцип аналізу досліджуваних питань. У праці робиться спроба наголосити на питаннях, які ще не стали об'єктом наукових пошуків, або які протягом тривалого часу фальсифікувалися в історичній науці.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють незначний відрізок часу - з жовтня 1938 р. до другої половини березня 1939 р. Однак, саме наприкінці 30-х років у регіоні відбулися події історичної ваги не тільки в житті краю, але і всього українського народу. В цей період політичні сили Закарпаття виборили автономні права у складі федеративної Чехословаччини, що створило сприятливіші умови для суспільно-політичного та культурно-економічного інтегрування краю у міжнародному контексті.

Ступінь наукової розробки теми. Дослідженню історії Карпатської України присвячена низка нарисів і статей вітчизняних істориків. Захисники Карпат-

ської України на чолі з президентом А.Волошином зображувались у публікаціях 50-80-х років однобічно і не об'єктивно, а національно-визвольний рух – як антинародна діяльність націоналістів, як спроба політичних авантюристів та зрадників народу захопити владу. Саме в такій площині написані праці С.М.Білака, Б.І.Співака, Д.М.Буковича. Так приміром, С.М.Білак дійшов висновку, що Українське Національне Об'єднання, яке очолював А.Волошич, зовсім не виражало інтересів трудящих мас, а його програма була ідеологією буржуазного націоналізму в економічному, політичному і культурному житті. Таке твердження є псевдонауковим і не відповідає історичній правді. Внутрішньополітична діяльність уряду Карпатської України поставала з цих публікацій як така, що проінята "всілякими обмеженнями і терором". На думку Д.М.Буковича, результати виборів до Союму Карпатської України були сфальсифіковані. У фондах Закарпатського Обласного Державного Архіву відсутні будь-які документи, на підставі яких можна б було зробити подібні висновки. Усні та опубліковані спогади очевидців тих подій свідчать про зовсім протилежне.

У колективній монографії "Шляхом до щастя" /Ужгород, 1973/ підтримка Карпатської України світовою громадськістю розцінювалася як втручання у справи краю імперіалістичної реакції та безпідставно стверджувалося, що народ, вірячи комуністам, йшов за ними і засуджував зрадницьку діяльність націоналістів. У такому ж руслі дають характеристику Карпатської України і автори багатотомної "Истории Украинской ССР". Вони стверджують, що головною метою Карпатської Січі було "посилення терору проти трудящих", а уряд краю був маріонетковим і сепаратистським. Архівні документи, введені до наукового обігу переконують у тому, що Карпатська Січ була створена для захисту Закарпаття від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Отже, псевдонауковість подібних висновків не сприяли утвердженню об'єктивної істини.

Таким чином, працям радянських істориків притаманні запалізованість, звуженість та односторонній підхід до дослідження історії Карпатської України. Намагаючись із своїх партійно-класових позицій проаналізувати події 1938-1939 рр. у краї, вони нерідко замовчували, часто-густо фальсифікували історичні документи. По цьому ігнорувалися здобутки зарубіжної історичної науки. Негативним видається і той факт, що у післявоєнний період не з'явилось жодного дослідження про соціально-економічні процеси у Карпатській Україні. Тільки на початку 90-х років з'явилися більш-менш об'єк-

тивні наукові розвідки з даної проблематики. Їхні автори намагалися по-новому оцінити події п'ятдесятирічної давності, доводячи їх певну історичну закономірність. Проте й тепер, коли більшість дослідників характеризує політичну діяльність А.Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В.Пашкевич продовжував називати її антинародною, авантюристичною, буржуазно-націоналістичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених радянською історичною наукою.

Серед сучасних досліджень заслуговує на увагу праця М.М.Болдизара "Закарпаття між двома світовими війнами" /Ужгород, 1993/, в якій з об'єктивних позицій дається характеристика соціально-економічних і політичних процесів у Карпатській Україні наприкінці 30-х років. Уперше в українській історичній літературі зроблений аналіз народногосподарських можливостей краю, висвітлено його внутрішньополітичне становище, чітко накреслені роль і місце карпатоукраїнської еміграції. Автор дав характеристику багатогранної діяльності А.Волошина, значну увагу приділяючи розвитку демократичних процесів у Карпатоукраїнській державі. У дослідженнях М.Болдизара наявні деякі суперечності, зокрема, що стосується результатів виборів до Сейму 12 лютого 1939 р. Дослідник вважає, що вибори пройшли на задовільному рівні і їх наслідки є достовірними. В іншому місці автором робиться протилежний висновок: "вибори до Сейму Карпатської України ... були проведені з цілим рядом юридичних порушень, а їх результати - фальсифіковані".

Міжнародне становище Карпатської України вивчали В.Г.Сливка, І.І.Поп. Вони аргументовано довели, що доля краю вирішували великі імперіалістичні держави. Політична гра завершилася перемогою Угорщині Карпатської України за її згоду взяти участь у другій світовій війні на боці Німеччини. Внутрішньополітичне становище Карпатської України стало об'єктом наукового аналізу в працях В.І.Худанича, В.Л.Бодяра, В.В.Лемака, Б.З.Якимовича. Збройні сили молодої держави досліджували Б.З.Якимович та В.В.Лемак. Чисельність жертв захисників краю намагалися встановити Г.І.Дем'ян, Г.В.Божук і В.О.Зігларюк. Нові архівні дані про діяльність А.Волошина в еміграції опублікував В.Ю.Ганчин. Ряд досліджень присвячені окремим політичним і військовим діячам - А.Волошину, М.Брашайку, М.Колодзінському, Ф.Тацинцю, В.Гренджі-Донському, О.Блестігу та іншим.

Певний внесок в історіографію даної проблеми зробили зарубіжні вчені. Більшість праць має переважно мемуарний характер, однак

тут використана значна кількість невідомих вітчизняним історикам джерел. Для частини праць характерна певна ідеалізація подій, в яких їх автори брали безпосередню участь.

Особливо великий і цінний джерельний матеріал міститься у працях канадського вченого, уродженця Закарпаття, П.Стерча. У монографії "Карпато-українська держава: з історії визвольної боротьби українців у 1919-1939 роках" /Торонто, 1965/ автор детально проаналізував міжнародне становище Карпатської України, дав оцінку внутрішньополітичній діяльності уряду А.Волошина, описав руйнівні дії угорських і польських терористів, довівши, що репресії проти захисників Карпатської України з боку військ агресора були глибоким порушенням міжнародних правових норм. Тут наведений поіменний список загиблих оборонців краю, великий статистичний матеріал, окремі документи. Недоліком праць П.Стерча є ігнорування соціально-економічних проблем, без аналізу яких годі з'ясувати економічні й політичні можливості молодої держави.

Перші об'єктивні дослідження, присвячені діяльності А.Волошина та його уряду з'явилися теж за рубежом. Серед великої кількості праць про нього варто виділити спогади А.Штефана "Августин Волошин президент Карпатської України" /Торонто, 1977/ і статтю В.Маркуся "Августин Волошин" //Енциклопедія Українознавства. -Т. І.-Львів, 1993.-С.315/.

Великий фактичний матеріал міститься у щоденнику і спогадах відомого українського письменника В.Гренджі-Донського. Заслужують на увагу мемуари активних учасників тих подій С.Ключурака, Й.Сарвадія, В.Шандора, Я.Голоти, С.Росохи, В.Бірчана, С.Пугача, Ю.Химинця, А.Штефана та інших. Названі автори простежили етапи становлення української державності у Закарпатті, діяльність УНО по підготовці та проведенню виборів до Союзу, формування збройних сил. Вони стенографічно описали роботу першого парламенту Закарпаття, дали аналіз українсько-чеських конфліктів 13-14 березня 1939 р., яскравими барвами змалювали опір Карпатської Січі вторгненню військ агресора.

Значне місце у працях зарубіжних дослідників та учасників подій посідало висвітлення ролі СУН у розвитку політичних процесів. Про це, зокрема, писали Ю.Химинець, З.Житл, М.Калустянський, М.Баханський, Д.Андрієвський та ін. Діяльність СУН по налагодженню контактів Карпатської України з організаціями української діаспори описав П.Стерчо. Фактаж, наведений у його працях, без зусиль вбачати у членах СУН не тільки організаторів Карпатської Січі,

але й зв'язкових між урядом Карпатської України та діаспори США, Канади, країн Європи. З.Книш довів, що масові переходи польсько-чеського кордону свідчили не тільки про підтримку Галичиною визвольних змагань закарпатських українців, але і створювали перед урядом труднощі міжнародного характеру.

Таким чином, вітчизняні і зарубіжні історики провели чималу роботу по дослідженню історії Карпатської України, зібрали й узагальнили значну кількість історичних джерел, на основі яких показали бурхливі процеси складного політичного життя краю протягом короткого часу. Однак ряд питань, зокрема соціально-економічне становище Карпатської України наприкінці 30-х років, охарактеризовані спрарочно, описово, або зовсім не згадані. Фактично, праць, у яких би йшлося про різнобічну характеристику соціально-економічних і політичних процесів у Карпатській Україні немає.

Мета роботи полягає передовсім у тому, щоб в комплексі об'єктивно дослідити проблему соціально-економічного та політичного життя Карпатської України упродовж 1938-1939 рр. У контексті загальної мети поставлені такі конкретні завдання:

- окреслити стан розвитку господарства Карпатської України, висвітлити реальність існування автономної, а згодом самостійної держави в умовах, що склалися;
- проаналізувати діяльність автономних урядів краю по проведенню заходів виходу з економічної кризи /продовольча проблема, проблема безробіття тощо/;
- дослідити внутрішньополітичне становище Карпатської України після надання краю Чехословацьким урядом автономного статусу, проаналізувати вплив факторів, які посередньо чи безпосередньо впливали на внутрішньополітичну ситуацію в державі;
- показати роль різноманітних українських організацій діаспори, а також ООН у розвитку політичних подій на теренах Карпатської України;
- з'ясувати цілий ряд дискусійних питань з історії Карпатської України /збройні сутички між січсвицями і чеським військом 13-14 березня 1939 р., спроба державного перевороту в березні 1939 р. тощо/;
- вивчити матеріали української преси кінця 30-х рр. про соціально-економічне і політичне становище Карпатської України досліджуваного періоду;
- висвітлити проблему збройного опору захисників Карпатської України супроти агресора як приклад формування національно-державної

самосвідомості народу.

Наукова новизна дисертаційної роботи базується на спробі комплексного дослідження питань соціально-економічного і політичного становища Карпатської України наприкінці 30-х років. У такій постановці дана проблема не розроблялася. Нові архівні документи і спогади очевидців, введені в науковий обіг, дозволяють проаналізувати різні сторони історичних процесів у краї, виключають суб'єктивність підходів та оцінок.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали фондів ЗОДА, особлива історико-пізнавальна цінність яких міститься у третьому фонді під назвою "Президія уряду Карпатської України". Це сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, а також матеріали І7-го фонду "Президія Міністерства Внутрішніх Справ Карпатської України", що досі не вивчалися. Їхній аналіз дає можливість з'ясувати такі складні питання, як спроба державного перевороту, антиукраїнська і античеська діяльність проугорськи настроєних політичних сил, суперечливі відносини між чеськими і карпатоукраїнськими урядами. У фонді ІІ48 під назвою "Центральна Народна Рада в Хусті" особливу цінність являє собою справа № 2, в якій міститься доповідна записка юриста М.Бандуська про підготовку певними силами антидержавного перевороту з метою скинення уряду А.Волошина. Це дозволяє переглянути твердження багатьох істориків, зокрема, попередні висновки дисертанта, про монолітність всіх українських політичних сил в краї, всебічну підтримку уряду Карпатської України. Із вищеназваної "Записки" випливає, що в українському таборі йшла гостра боротьба між "поміркованими" яких очолював А.Волошин і "радикалами" з місцевого ОУН.

Документи І9-го фонду "Міністерство господарства Карпатської України" дають змогу простежити рівень сільського господарства промисловості, торгівлі, фінансів, проблему безробіття, соціальний стан трудящих. Документи ЗОДА значною мірою доповнюють матеріали особистого архіву синевицького священника Ф.Горвата, які теж, до речі, вводяться до наукового обігу вперше. Вони характеризують соціально-економічне становище населення гірських районів, його ставлення до урядів А.Бродія та А.Волошина.

У дисертації використані ксерокопії та мікрофільми документів пражських архівів, зокрема, 3-го фонду Архіву Міністерства Зовнішніх Справ ЧСР, одиниці зберігання /картони /: 606, 620 - Політичні справи; 642 - Антидержавна агітація проти ЧСР; 655 - Партії в ЧСР

/1921-1939/. У цих документах містяться важливі дані про політичну ситуацію в Чехословаччині і на території Карпатської України, міждержавні стосунки ЧСР з Угорщиною, Польщею, Румунією. Згадані документи характеризують політичні організації, що симпатизували Угорщині, висвітлюють діяльність українських емігрантських організацій, аналізують політичних діячів А.Бродія і А.Волошина. Цікавими у цьому плані видаються справи про античеську і антиукраїнську діяльність польських та угорських терористів, проугорської "п'ятої колони" на Закарпатті. Немаловажне значення мають також матеріали про роль українського населення Галичини у становленні та розвитку Карпатської України.

Документи Військового Архі у в Празі проливають світло на відносини між закарпатськими націоналістами та керівництвом Німеччини. Особливої уваги заслуговують матеріали справи 38 - "Німеччина", які доводять, що вже з листопада 1938 р. встановилися тісні стосунки між керівництвом Карпатської Січі та німецькими службами безпеки. Карпатські січовики систематично проходили військовий вишкол в Німеччині, а група січовиків готувалася до ведення активних бойових дій на боці Німеччини проти Польщі.

Архівні документи доповнюються матеріалами закарпатської та галицької періодики - цінним джерелем у висвітленні соціально-економічного і політичного становища Карпатської України досліджуваного періоду. На шпальтах урядової газети "Нова свобода" видрукований великий фактичний матеріал про стан розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансів щойно створеної держави. У численних статтях, репортажах, повідомленнях йдеться про внутрішньополітичне становище країни: виникнення і діяльність Карпатської Січі, руйнівні дії угорських і польських терористів, діяльність проугорської "п'ятої колони" тощо. "Нова свобода" постійно повідомляла своїх читачів про фінансову і моральну підтримку Карпатської України з боку діаспори.

Соціально-економічне, політичне і культурно-духовне становище Карпатської України знайшло всебічне висвітлення на сторінках періодичних видань Східної Галичини. Галицькі газети і журнали "Діло", "Нова зоря", "Літопис Червоної Калини", "Жіноча доля", "Жіноча воля", "Авангард", "Українське юнацтво" та ряд інших /близько двадцять видань/ виступали активними літописцями Карпатської України. Цим матеріалам притаманна чіткість і детальний опис подій, що пояснюється присутністю кореспондентів-очевидців на території Закарпаття. Однак, необхідно відзначити, що для ціло-

ло ряду сюжетів, опублікованих в газетах і журналах Галичини, характерна також певна ідеалізація становища Карпатської України, замовчування суперечливих процесів тощо.

Джерельна та історико-літературна база, її належне узагальнення дають можливість винести на захист такі основні положення:

- про закономірність здобуття політичними силами Закарпаття, як русофільського, так і українського напрямів, автономних прав. Головним завданням автономного уряду, сформульованого А.Волошином, було збереження автономного статусу краю під протекторатом будь-якої сильної країни /Німеччина, а в березні 1939 р. Румунія/, яка готова була його гарантувати. Проголошення самостійності 14 березня 1939 р. стало волевиявленням українського населення Закарпаття;
- про суперечливість соціально-економічного і політичного становища Карпатської України /жовтень 1938 - березень 1939 рр./. Складна міжнародна обстановка і втрата південних районів краю, не загалмувала спроб уряду А.Волошина провести відповідні соціально-економічні перетворення, зменшити кількість безробітних, вирішити продовольче питання;
- про опір проугорських сил /численні напади угорських і польських терористів, проугорська пропаганда та агітація, саботаж тощо/ в здійсненні політичних заходів з боку уряду Карпатської України;
- про певне згортання демократичних процесів урядом А.Волошина, викликаного складною внутрішньополітичною ситуацією, що призвело до заборони політичних партій, окремих товариств і періодичних видань, відкритті концтабору;
- про значну матеріальну і моральну підтримку політики уряду А.Волошина організаціями української діаспори та СУН;
- про значний вплив акту проголошення самостійності Карпатської України для зростання самосвідомості всього українського народу.

Практичне значення дослідження. Виконане дисертаційне дослідження дозволяє по-новому підійти до розв'язання низки проблем з історії Карпатської України.

Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі, зокрема, при вивченні курсу історії України, у відповідних спецкурсах з українознавства та історичного краєзнавства. Апробований автором фактичний матеріал знайде використання при підготовці курсових і дипломних робіт, у подальшому вивченні закономірностей історичних процесів.

Апробація теми. Основні положення та висновки дисертації відбиті у виступах на II-му Міжнародному Конгресі України /Львів-1993/, на міжнародних наукових конференціях "Культура Українських Карпат" /Ужгород - 1993/, "Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія та сучасність" /Рівне - 1993/, шостій Всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства /Луцьк -1993/, науковій краєзнавчій конференції, присвяченій пам'яті Івана Панькевича /Ужгород - 1992/, науковій конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. XX ст." /Ужгород - 1992/ на сторінках обласної, республіканської і зарубіжної періодики /"Дзвін", "Наука і суспільство", "Заповіт", "Новий час", "Сучасність", "Визвольний шлях", "За вільну Україну"/ та під час обговорення дисертації на кафедрі історії України Ужгородського державного університету.

Структура і основний зміст роботи. Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У вступі обґрунтована актуальність теми, ступінь її наукової розробки, сформульована мета й основні завдання дослідження, проаналізовані джерела, визначена наукова новизна і практичне значення дисертації.

Перший розділ - "Соціально-економічне становище Карпатської України наприкінці 30-х років" - складається з двох параграфів:

У першому параграфі "Промисловість, сільське господарство і торгівля" поданий аналіз економічного становища Карпатської України, яка одержавши автономні права, продовжувала залишатись складовою частиною федеративної Чехословаччини. Механізм її господарської діяльності зазнав особливого відчутного удару, коли за рішенням Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від Закарпаття відійшли до Угорщини найбільш розвинуті у промисловому і аграрному відношенні південні райони.

Основне багатство краю становили ліси, що займали 55 відсотків всієї його території у нових кордонах. У лісовому господарстві працювала значна частина населення: за обсягом цілової деревини лише 30 відсотків цих ресурсів були придатними для промислової обробки, а 70 відсотків використовувались для паливних потреб. Однак саме ліс повинен був становити переважну частку закарпатського експорту за кордон. У роботі наводяться конкретні факти спроб уряду Карпатської України реорганізувати і централізувати лісове

господарство, провести його націоналізацію.

Прибутковою галуззю промисловості було добування солі. Щорічно в солотвинських копальнях видобувалося 174 тис. тонн солі, достатніх для забезпечення 15 млн. населення. Однак експорт солі, як і деревини, значно сповільнювався через відсутність належних комунікаційних шляхів. Певне місце у структурі промислового виробництва посідали підприємства хімічної промисловості, в розвиток яких залучався іноземний капітал /австрійська фірма "Густав Сал", чеська фірма "Батя" тощо/. Проте заплановані іноземними компаніями промислові об'єкти, внаслідок політичних баталій, не почали будувати.

У найгіршому стані перебували транспорт і зв'язок, без яких нормальне господарське функціонування держави годі уявити. Станом на 10 листопада 1938 р. в краї діяло всього 6 залізничних сполучень, аналогічною була справа з автомобільними шляхами. Уряд Карпатської України складав чимало зусиль для будівництва нових комунікацій, однак для здійснення проєктів не вистачало коштів. Тільки, приміром, бюджет проєкту автотраси "Захід-Схід" мав обійтися урядом в 3,5 млрд. крон.

Однією з невідкладних проблем, яку необхідно було вирішити якомога швидше, була електрифікація. Оскільки територія краю була електрифікована лише частково, то здійснення електрифікації великих населених пунктів покладалось на перших порах на щойно організоване в Хусті товариство "Карпатські електрарні".

Немаловажна роль в реалізації державних планів Карпатської України відводилась розвитку харчової промисловості, яка в значній мірі створювалась заново. Планувалося відкрити три нові фабрики цієї галузі. В краї діяли 20 фабрик по виробництву спирту. Відомо, що після Віденського арбітражу до Угорщини відійшли найбільш родючі землі півдня країни, що безперечно відчутно погіршило продовольчу ситуацію в державі. На основі конкретних фактів доводиться неспроможність вирішення продовольчого питання власними силами, що змусило уряд А.Волошина шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, було проведено кілька "допомогових акцій" населенні гірських районів. Певне поліпшення у цьому плані складалось на проведення аграрної реформи, яку повинен був затвердити Союз і яку з нетерпінням чекали селянські верстви населення. Однак, реформа, через брак часу, так і не була здійснена. У дисертації окреслюється стан розвитку тваринництва, птахівництва, пасічництва, рибальства, садівництва. Однак, розвиток цих галузей!

сільського господарства, які звичайно, не становили основу економіки Карпатської України, у значній мірі загальмували рішення Віденського арбітражу.

У другому параграфі - "Соціальне становище населення наприкінці 30-х років" - аналізується життєвий рівень закарпатських українців, акцентується на головних завданнях уряду Карпатської України восени 1938 р., які полягали передовсім у забезпеченні народу продуктами харчування. Були скасовані окремі податки, виділені додаткові кошти.

Уже в жовтні 1938 р. уряд зіткнувся ще з однією проблемою - безробіттям. За висловленням професора В. Доманицького, по селах Карпатської України існує хронічне, ніким нерестороване, але грізне за своїми наслідками безробіття". З метою поліпшення становища уряд розпочав переговори з державними колами Німеччини про цюльність виїзду закарпатців на заробітки за кордон. Домовленість була досягнута. Кільком партіям робітників вдалося поїхати на роботи до Німеччини, однак, через пасивність місцевих органів влади, які не зуміли своєчасно виготовити належну кількість закордонних паспортів, сотням закарпатців цього зробити не вдалося.

У складному становищі знаходилася медицина Карпатської України. Особливо відчувалася нестача кваліфікованих кадрів, які залишилися в містах, що відійшли до Угорщини. У краї залишилося всього 132 лікарі. Уряд здійснив низку спроб поліпшити становище: відкривалися нові лікарні, запрошувалися кваліфіковані спеціалісти, оголошувалися додаткові набори на курси медичних сестер тощо.

Більшість населення Карпатської України одержувала мізерну заробітну плату, у державі панувала інфляція, типовою ставала спекуляція продуктами харчування. Все це засвідчувало низький рівень матеріального добробуту населення Карпатської України.

Другий розділ - "Внутрішньополітичне становище Карпатської України в 1938-1939 рр." - складається з двох параграфів.

У першому параграфі - "Розвиток політичних подій в краї /жовтень 1938 - березень 1939 рр./" - робиться аналіз внутрішньополітичного становища Карпатської України після надання краю 8 жовтня 1938 р. автономних прав. У загальному підсумку це була, безперечно, перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямів, які протягом всього міжвоєнного періоду вели боротьбу за автономні права. Перший автономний уряд очолив А. Бродій. Призначення його прем'єр-міністром не було несподіванкою, бо керований ним напрям займав домінуюче становище в політичному житті

краю. У дисертації аналізується діяльність уряду Бродія протягом усього його періоду існування.

В оцінці політики, яку проводив уряд А.Волошина, стверджується те, що вона була послідовно українською і в роботі міститься з цього приводу низка доведень. А.Волошин сформував свій кабінет виключно із своїх однодумців. Таке повне відхилення Волошина від досить масового руху, яким був русофільський, було несправданим і помилковим. Цим актом Волошин тільки посилив опозицію проти себе.

Уже з перших днів прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину, яка обіцяла йому своє покровительство. Враховуючи ситуацію, яка тоді склалася, орієнтація волошинського кабінету - у цьому аспекті - оправдана.

Робиться спроба охарактеризувати напівмілітарне формування автономної держави - Карпатську Січ; простежені етапи її діяльності підтверджують, що вона виникла з метою захисту території Закарпаття, а в її виникненні велику роль відіграла ОУН. Однак Карпатська Січ не стала беззатратною армією, оскільки була нечисленною і слабозброєною. Відсутність зброї призвела до спроби захопити її силою, що вилилось у кровопролитні сутички між січовими загонами і чеським військом. Під час боїв 13-14 березня 1939 р. Карпатська Січ зазнала значних втрат.

У дослідженні детально описана передвиборна кампанія і самі вибори до Союзу, відзначається, що вони пройшли на задовільному рівні без суттєвих порушень. Населення дістало змогу вільно висловлювати свою думку, про це свідчать результати виборів в окремих населених пунктах, де УНС не набрало більшості голосів. Перемога на виборах /92,4 відсотки за УНС/ дала право уряду Карпатської України скликати Союз, який розпочав свою роботу 15 березня 1939 р. Днем раніше, 14 березня, А.Волошин проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Вважаючи цей факт свідченням волевиявлення народу, дисертант констатує, що на прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема скопчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення Словаччою самостійності - акту державного розпаду Чехословацької Республіки. Рішення Союзу мали велике історичне значення для кристалізації самосвідомості всього українського народу, свідчили про бажання українців мати свою державність.

Аналізуючи оборонні бої Карпатської Січі проти угорських військ, доходимо висновку, що вона виявилася негідготовленою до

захисту держави, а військовий штаб, що складався виключно з досвідчених військових, на час боїв з угорцями, фактично не діяв. Героїчний опір, вчинений молоддю, був швидко придушений і окупанти почали масовий терор проти місцевого населення.

У другому параграфі - "Уряд Карпатської України і проблеми демократизації суспільного життя" - йдеться про те, що на внутрішньополітичну ситуацію в краї негативно впливав ряд зовнішніх і внутрішніх факторів. Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда на території краю проугорської "п'ятої колони", численні конфлікти між чеськими урядовцями і місцевим населенням, а також суперечності в самому українському таборі, спричинились до політичної та економічної нестабільності.

Аналізуючи стосунки між українцями і чеським чиновництвом, дослідник констатує, що конфронтацію вносили обидві сторони. Це було помилкою і трагедією уряду Волошина, бо збіглося у часі з вторгненням угорської армії.

Важке внутрішньополітичне становище Карпатської України, а також сумніви Волошина щодо відтримки його державної політики всім населенням краю, змусили піти на певне згортання демократичних процесів. Воно проявилось, зокрема, у забороні політичних партій, закритті окремих видань, товариств, у відкритті концтабору, до якого потрапляли відкриті вороги держави. Відхід уряду А. Волошина від демократії пояснювався впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, створенням оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних сил Карпатської України і проведенням соціально-економічних перетворень.

Третій розділ - "Міжнародна підтримка уряду Карпатської України українською діаспорою" - складається з трьох параграфів.

У першому параграфі - "Матеріальна допомога організації української діаспори Карпатській Україні" - на основі численних фактів доводиться, що важке соціально-економічне становище Карпатської України змусило її уряд звернутися до українців, які проживали в різних країнах світу, з проханням про допомогу. Необхідно було залучити до господарської роботи фахівців з різних галузей, яких залишилося обмаль після рішень Віденського арбітражу. Значну роботу в цьому напрямі провело українське емігрантське бюро, що виникло 10 грудня 1938 р. На прізвисько Волошина надходили сотні листів, автори яких висловлювали бажання працювати на благо розбудови новоствореної держави.

Карпатська Україна постійно відчувала матеріальну і моральну

підтримку української діаспори США, Канади, країн Європи та Азії. Тісні стосунки налагодились між урядом Карпатської України і Організацією Демократичного Відродження України в США, Українським Національним Об'єднанням у Німеччині та багатьма іншими. У налагодженні стосунків значну роль відіграв Закордонний Провід ООН, зокрема відділ, який очолював Я. Барановський.

У другому параграфі - "Українська преса Східної Галичини про Карпатську Україну" - окреслена широка журналістська мережа, яка зусиллями кореспондентів галицьких газет і журналів регулярно повідомляла своїм читачам про розвиток політичних подій у Карпатській Україні наприкінці 30-х років. Особливо великий фактичний матеріал містився у номерах львівського часопису "Діло", власником якого був Р. Голіян. Повідомлення, статті, репортажі і коментарі галицьких журналістів знайомили українське населення Східної Галичини з соціально-економічним і політичним становищем Карпатської України, з політикою великих країн у ставленні до неї. Ці матеріали засвідчують, що галицька преса прихильно оцінювала національно-визвольну боротьбу закарпатських українців за свою незалежність.

Для цілого ряду публікацій галицької періодики характерна ідеалізація, замовчування кризових явищ в економіці. Не знайшло належного висвітлення питання про згорання урядом А. Волошина демократичних процесів. Для окремих повідомлень притаманні фактологічні неточності, перебільшення, що пояснюється неперевіреністю одержаного матеріалу.

Незначна частина публікацій галицької періодики висвітлює бої карпатських січовиків з військами агресора та репресії останніх по відношенню до місцевого населення. Зустрічаються повідомлення про біженців з Карпатської України, про поневігання А. Волошина та членів його кабінету по європейських столицях.

У третьому параграфі - "Солідарність українців Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців. Роль ООН в розвитку політичних подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні" - дослідник відзначає, що українці Галичини не лише уважно стежили за матеріалами галицької преси про Закарпаття, але також брали активну участь в його підтримці. Солідарність галичан проявилася у різноманітних акціях протесту проти окупації Закарпаття, чимало з них виявили бажання особисто допомогти молодій автономній державі.

Польський уряд негативно поставився до масових переходів польсько-чеського кордону, що знайшло відображення в нотах протесту польського посла. Уряд А. Волошина, звинувачений у сприяттві анти-

польській пропаганді, не міг на них не реагувати. Нелегальні переходи кордону свідчили про солідарність галичан з національно-визвольною боротьбою закарпатців, але, в той же час, ускладнювали становище Карпатської України.

З перших днів надання Карпатській Україні автономії, на її території з'явилися члени ОУН. Їм належить неабияка заслуга у формуванні Карпатської Січі, хоча вони й не змогли створити боєздатних збройних сил. На Закарпатті в різний час існування автономної країни діяли Р.Шухевич, З.Коссак, М.Колодзінський, Б.Лопатинський, Б.Врацьона, В.Курманович та багато інших. Члени ОУН відіграли неоднозначну роль у розвитку політичних подій 1938-1939 рр. у Закарпатті. Окремі його члени взяли активну участь у спробі державного перевороту 13-14 березня 1939 р., а штаб Карпатської Січі, що складався в основному з членів ОУН, у вирішальний момент оборони Карпатської України, за винятком полковника М.Колодзінського-Гузара і поручника З.Коссака-Тарнавського, залишив територію краю й емігрував за кордон. Цей факт мав немаловажне значення для подальших політичних стосунків між Проводом ОУН та урядом А.Волошина на вигнанні.

Галичани разом із закарпатцями взяли активну участь в безнадійному захисті Карпатської України. Чимало їх загинуло в боях, або потрапили до угорських тюрм і концтаборів. Сотні галичан були розстріляні поляками на гірських перевалах.

Дисертація завершується висновками, у яких підведені підсумки дослідження, зроблено узагальнення.

Автономному, а згодом самостійному уряду Карпатської України довелось діяти в надзвичайно короткий відрізок часу: з жовтня 1938 р. до другої половини березня 1939 р. Цей період, який співпав з підготовкою великих держав до другої світової війни, характеризувався різким загостренням міжнародної обстановки, що не могло не впливати на соціально-економічне і політичне становище Карпатської України - складової частини федеративної Чехословацької Республіки.

Наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилося після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли від краю на користь Угорщини відійшли найродючіші і найкращі розвинуті у промисловому відношенні південні райони країни. Уряд А.Волошина намагався перетворити Закарпаття у "другу" Швейцарію. Однак для цього необхідні були відповідні умови, а через брак

коштів і часу, на жаль, не вдалося суттєво поліпити соціально-економічне становище держави. Аналіз архівних джерел дає підставу стверджувати: держава не мала можливостей нормально функціонувати.

Внутрішньополітичне становище Карпатської України наприкінці 30-х років було надзвичайно складне. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономії у складі Чехословаччини. Протягом всього свого перебування при владі кабінет А.Волошина намагався зберегти автономні права, покладаючи при цьому надії на протекторат з боку Німеччини.

Проголошення незалежності в березні 1939 р. пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Немаловажне значення при цьому мав розпад Чехословаччини і проголошення самостійності Словаччини. Рішення Сейму Карпатської України відіграли значну роль у формуванні самосвідомості всього українського народу, вони були свідченням того, що українська нація бореться і готова до державного життя.

Уряд Карпатської України діяв в умовах, коли не припинялися налади угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська пропаганда, поглиблювалися суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням. Існували конфлікти в українському таборі. Кульмінаційної точки останні суперечності досягли під час боїв карпатських сімовиків з чеським військом та при підготовці проти уряду А.Волошина державного перевороту молодими націоналістами-радикалами.

Зачке внутрішнє становище краю, а також необхідність консолідації всіх патрістично настроєних сил, змусили уряд піти на певне згортання демократичних претесів, що виявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Сейму, закритті деяких видань, товариств, відкриті контебору. Без таких рішучих заходів мелеца держава могла потрапити в анархію і вседозволеності.

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в різних країнах світу. Особливо відчутною була фінансова допомога українців США і Канади. Не залишилися осторонь українці Східної Галичини. Вони солідаризувалися із захарпатцями, беручи участь в акціях протесту проти спільних дій Угорщини і Польщі, масових переходах польсько-чеського кордону. Активну участь в політичних подіях на Закарпатті відіграла СУН, хоча її роль слід вважати неоднозначною.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях автора:

1. Велич і трагедія Карпатської України: історико-популярний нарис. - Ужгород, 1993. -84 с. /у співавторстві/.
2. Хуст - нова столиця Карпатської України//Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія і сучасність. Тези міжнародної науково-практичної конференції. -Рівне, 1993. -С.159-161.
3. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні //Визвольний шлях. -1993. -кн.8. -С.955-957.
4. Галичани на Закарпатті. В.Гренджа-Донський розповідає ... //Там же. -С.1016-1020.
5. Карпатська Україна у світлі нових документів //Сучасність. 1993. -№ 4. -С.62-67. /у співавторстві/.
6. Августин Волошин і Карпатська Україна //Сторінки історії України. ХХ століття. -К., 1992.-С.307-318.
7. Перший літописець Карпатської України //Твори Василя Гренджи-Донського.-Т.ХІІ.Додаткові твори. Вібліографія.-Вашінгтон, 1992. -С.257-261.
8. "Наш край назавжди залишиться українським!" //Наука і суспільство. -1991.-№ 12.-С.26-29.
9. Нелегальні переходи польсько-чеського кордону українцями Східної Галичини в 1938-1939 рр. і реакція польського уряду //Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. -Луцьк,1993.-С.121-122.
10. Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938-1939 роках //Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. 23-24 жовтня 1992.-Ужгород,1992.-С.274-276. /у співавторстві/.
11. Преса Східної Галичини про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців в 1938-1939 рр. //Тези доповідей наукової конференції "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст.".-Ужгород, 1992.-С.42-49.

В.В.В.